

dr hab. inż. arch. Grzegorz Nawrot
Katedra Projektowania Architektonicznego
Wydział Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach

**Recenzja pracy doktorskiej Pana mgr. inż. arch. Mahmouda Alshiyaba
pt. *Dom jednorodzinny na wsi jordańskiej. Charakterystyka rozwoju form i funkcji
wewnątrz budynku*¹.**

Praca wykonana pod kierunkiem Pana prof. PWST dr. hab. inż. arch. Roberta Asta.

Podstawa opracowania: zlecenie Pana dziekana Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej i umowa nr RAR-0/2/2016/2017 z jednostką przeprowadzającą przewód: Wydziałem Architektury Politechniki Śląskiej.

Charakterystyka formalna.

Opinię wykonano na podstawie materiału otrzymanego w dniu 5.07.2017:

- Praca doktorska w formie jednego tomu druku zwarteo, zawierająca 115 stron, 94 rysunków (bądź rycin), 95 pozycji bibliograficznych, sygnowana: Gliwice 2016
- Aneks (Apendyks I, II, III) sygnowany nazwiskiem Mahmoud Al Shiyab, w formie jednego tomu druku zwarteo, zawierający 124 strony tekstu i liczne, nieponumerowane ryciny. Nosi adnotację: *Apendyksy te nie są częścią pracy doktorskiej, bez sygnowania datą.*

Ocena merytoryczna

Doktorant podejmuje ciekawy problem następstw przekształcania się wsi jordańskiej w, jak pisze - miasteczko... Używając określeń *wieś* lub *wsie*, w rzeczywistości opisuje kształtujące się *nie-miasto*: swoisty kształt amorficznej zabudowy, która przestając być wsią – miastem się nie staje...

Miasto, wieś i dom – to pojęcia współcześnie trudne do definiowania. Italo Calvino pisał, że *...nie należy mylić miasta ze słowami, które je opisują*. Miasto i wieś – rozumiane są indywidualnie, nie tylko ze względu na wielkość czy usytuowanie w odrębnych kręgach kulturowych. Miasta - podobnie jak domy, o których pisał Bill Bryson *...nie mają prawie żadnych uniwersalnych cech charakterystycznych: mogą przybierać właściwie dowolny kształt, być zbudowane prawie z każdego materiału i mieć dowolną wielkość*².

Powstaje analogiczny problem zdefiniowania wsi, które rozbudowując się, zatraciły pierwotny charakter gdy przestały być miejscem zamieszkania ludzi trudniących się rolnictwem i pasterstwem - stając się amorficznymi *nie-miastami*, nie tylko pod względem ukształtowania przestrzennego. Amorfia dotyczy również charakteru zabudowy, ilości zamieszkujących ludzi, zanikania pierwotnych celów, ku którym powstały. Globalizm sprawił, że odnosi się to różnorodnych kultur i miejsc w świecie – przy zachowaniu jednakże znaczących odmienności.

Rozproszenie to stan, z jakim mamy dziś do czynienia. Ma ono jednak różnorodne postaci. Ekstensywne – czyli rozpełzanie się na zewnątrz, wyrażone anglosaską interpretacją *sprawl* oraz odmienne, które recenzent określiłby jako swoiste *rozpełzanie wsobne*. To drugie, nienazwane a wskazane w Pracy - sprowadza się do chaotycznego dogęszczania terenów wewnątrz miast i wsi. Istotne dla tego zjawiska jest zabudowywanie dotychczasowych terenów, o przeznaczeniu rolniczym i hodowlanym, usytuowanych pomiędzy, zrealizowanymi wcześniej, jednorodziennymi budynkami mieszkalnymi.

Problematyka *nie-wsi* i *nie-miast*, chociaż bezpośrednio nie diagnozowana i nie nazwana przez doktoranta - ma znaczący wyraz w Pracy. Pisząc o sześciu miejscowościach w okręgu Bani Obaid, to jest Husun, Sareeh, Aidoon, Shatana, Naiame, Kitten - tradycyjnie nazywa „*wsiami*” organizmy *nie-miast*, których wspólna populacja zbliżyła się do 200 000 mieszkańców i przez mieszkańców są uważane raczej za miasta. Równocześnie stosuje pojęcie *urbanistyka* chociaż, aby być konsekwentnym, powinien pisać o *ruralistyce*...

¹ Zapis graficzny nazwiska doktoranta na stronie głównej pracy doktorskiej jest odmienny od wskazanego w apendyksie.

² Bryson Bill, *W domu. Krótka historia rzeczy codziennego użytku*, Zysk i S-ka, 2013.

Sprawl – to powstawanie amorficznych, jednorodnych funkcjonalnie zespołów mieszkaniowych. Sławomir Gzell wyróżnia w sześciu punktach przyczyny zaistniałej sytuacji: brak planowania regionalnego, brak projektowania urbanistycznego, strefowanie, specjalizacja i standaryzacja budynków, projektów, produktów budowlanych i tak zwanych produktów bankowych, znacząca rola samochodu oraz rozwój technologii komputerowych³. Mają one charakter uniwersalny i odniesienie również do tematyki tejże Pracy. Szkoda, że Doktorant tego nie uwzględnił, próbując samodzielnie określić, co już zostało określone. Warto podążać śladami czyichś myśli...

Powstające amorficzne zespoły, są pozbawione sprecyzowanych miejsc centralnych i granic. W przypadku przytoczonych w Pracy przykładów – również zasad profesjonalnego kształtowania, tak architektonicznych jak i technologicznych.

Tradycyjny dom jordańskiej wsi, przechodząc zatem swoistą metamorfozę użytkową, znalazł się w *nie-mieście* a dotychczasowo utrzymane wzorce jego kształtowania formalnego, przy równocześnie nieumiejętnym zastosowaniu technologii i nieadekwatnych materiałów budowlanych – zmieniły jego charakter.

Kolejnym problemem jest technologia wznoszenia współczesnych budynków mieszkalnych w tymże kontekście. Błędy konstrukcyjne, stosowanie nieadekwatnych materiałów uznawanych za budowlane oraz nie poparta wiedzą bądź doświadczeniem intuicyjność zamiast projektowania – stanowią kolejny problem. Obiekty usytuowane we wsi, jak nazywa trzydziestotysięczne Assarih Doktorant – stanowi próbę badawczą. Autor, w zaangażowany sposób, z dużą wrażliwością emocjonalną odnosi się do badanej materii, stanowiącej, jak pisze, miejsce jego dzieciństwa...

Doktorant analizuje problem domu wiejskiego, rozważanego w kategorii kulturowej oraz architektonicznej (uksztaltowania formalnego i konstrukcyjnego). W opinii recenzenta, korzystne było by jednoznaczne wydzielenie tychże dwóch kategorii. Wskazanie relacji, decydujących o współbudowaniu *domu* według nich rozważanego - mogło by być ciekawym doświadczeniem badawczym... Jest jeszcze uwaga zasadnicza: dom jest czymś więcej niż budynkiem mieszkalnym⁴. Doktorant nie powołując się na badania socjologiczne, etnograficzne – nie sięgając do myśli filozoficznej, pisze zatem nie o domu a kolokwialnie - o budynku mieszkalnym... Zamiennie używa nazw *dom wiejski* i *dom rodzinny* (na przykład s. 12). Może najlepszym było by sformułowanie *rodzinny dom wiejski*... i jednoznaczne określenie, na podstawie badań, tych cech, które uznaje za charakterystyczne, dla tego rodzinnego *domu wiejskiego w Jordanii*?

Pisząc o tradycyjnych formach ukształtowania zabudowy, wyszczególnia trzy typy przekształcania architektury współczesnej wsi Jordanii: *organiczny, liniowy i projektowany* (s. 12.), wyjaśniając, że jedynie ten trzeci – podlega świadomym działaniom projektowym. Recenzent sądzi, że korzystniej było by przyjąć kategoryzację wskazującą na projektowane i nieprojektowane działania, a następnie w ich ramach wydzielić kolejne, dotyczące na przykład: zakresu, miejsca oraz rezultatów będących wynikiem sposobu kształtowania.

W podrozdziale 2.6. (Systematyka badań) Autor stwierdza - *Badania naukowe: zastosowanie naukowych metod w rozwiązywaniu problemów i znalezienie użytecznych rozwiązań [L5-L23]*. Nie precyzuje jednak ani tychże *metod w rozwiązywaniu problemów* bądź dla *znalezienie użytecznych rozwiązań*. W odsyłaczu wskazuje natomiast niezrozumiałe i *ex cathedra* oczywiste wartości, pisząc że: *każdy badacz powinien wykazać szczerłość, uczciwość, wytrwałość, cierpliwość, obiektywizm badawczy. Wartości te stanowią fundament rzetelności naukowej w opisie i analizie badanego zjawiska...* (s. 11). Znalazło się tu również kilka innych dyskusyjnych fragmentów, na przykład: *Dom wiejski i jego tożsamość, jako przedmiot pracy, składają się z kilku aspektów*⁵. Jako rodzaj badań wyszczególniono kategorie: terenowe i *opisowe* (zamiast, jak sądzi recenzent – literaturowych). Autor, kolejny raz, nie powołuje się przy tym na przestudiowany materiał źródłowy... a szkoda.

Doktorant kwalifikuje kształtowanie architektury jordańskiej ze względu na dwa etapy powstawania: *tradycyjną* (od początku ery islamu do 1950) oraz *współczesną* (od 1950 do chwili obecnej), (s. 13). Tą drugą – na kolejne trzy etapy: *pierwszy* (1950 - 1975), *drugi* (1975 - 2000), *trzeci* (2000 - chwili obecnej). Pomijając już niejednoznaczność takiej kwalifikacji (wątpliwość przydziału roku 1975 i 2000) – nie uzasadnia jej kryteriów.

³ Gzell Sławomir, *Wykłady o współczesnej urbanistyce*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, 2015, s. 34.

⁴ Dotyczy to również innych języków: na przykład ang. home vs house, itp.

⁵ *Dom* ani *tożsamość* - nie mogą składać się z aspektów. Mogą natomiast podlegać kryteriom badań. Niezrozumiałe jest również łączenie tych dwóch pojęć w jednym zdaniu, sugerujące zastosowanie wobec nich jednakowych kryteriów badań.

W podrozdziale *Źródła, informacje, dane i zagadnienia związane z dysertacją* (2,8; s. 13) – Doktorant bardzo ogólnie wyszczególnia rodzaje źródeł (cyt.: *książki, czasopisma, broszury autorów zarówno arabskich jak i zagranicznych*) – nie tylko nie precyzując tych kluczowo istotnych dla badań, ale również nie podając jakichkolwiek innych tytułów.

Recenzent nie doszukał się w dysertacji pytań, wyników a także liczby osób badanych w ramach, wskazanej przed Doktoranta, ankietyzacji mieszkańców – (cyt.: *Zbadanie opinii mieszkańców za pomocą przygotowanej ankiety. Ankietowani wybrani w drodze losowania.*; s. 13.). Nie sprecyzowano również rodzaju grupy badanych, reprezentatywności badań, nie wskazano regionu, z którego pochodzą ankietowani...

Doktorant wykazał liczną bibliografię (95 pozycji) oraz ogólnie wyszczególnił „źródła danych”, bez wskazania autorów i nazw publikacji (s. 3). Szkoda, że zabrakło w tekście Pracy znaczących odniesień do literatury w zakresie wątków teoretycznych oraz jednoznacznego wskazania kluczowych materiałów źródłowych, uznanych za ważne w tej dziedzinie.

Język przekazu.

Przekaz Pracy to tekst i ryciny. Praca napisana specyficznym językiem sprawia, że w miarę czytania swoiście przyswaja się gramatycznie styl Doktoranta, w różnych fragmentach autorsko konsekwentny znaczeniowo, w swoim wyrazie. Występują liczne sformułowania kolokwialne bądź, jak domniemywa recenzent, „kalki” języka angielskiego lub arabskiego, co w przypadku niektórych fragmentów tekstu - może wprowadzać w błąd⁶. Zastosowano niejednokrotnie własne nazewnictwo, w miejsce powszechnie używanego w literaturze naukowej, nie precyzując co ono oznacza⁷. Recenzent zauważa sformułowania oczywiste⁸ a także językowe niezręczności, co szczególnie w przypadku tytułów bądź podtytułów – jest niejednoznaczne znaczeniowo⁹. Przedstawiono liczne ryciny (rysunki, zdjęcia), tak w części zasadniczej jak w Aneksie¹⁰. Autor niezrozumiale nazywa fotografie ilustracjami, odróżniając je w ten sposób od rysunków - przecież również ilustracji. Jednolity profesjonalny charakter graficzny, skala oraz adekwatny, do formatu stron, format rysunków i zdjęć – poprawiłby niewątpliwie przekaz i estetykę całości Pracy.

Tytuł

Tytuł Pracy jednoznacznie sytuje ów *jednorodzinny dom na wsi jordańskiej*. A jak już recenzent wspomniał – tenże dom, wybudowany niegdyś jako wiejski bądź skonstruowany obecnie jako współczesna jego replika – znalazł się w nowych realiach przestrzennych, które często ową wsią nie są. Korzystne było by odniesienie się do tego w tytule, jak również doprecyzowanie czasu i miejsca badanych obiektów. Jest to istotne, ze względu na zawężenie przez Doktoranta pola badań do współczesności, wybranego regionu i wobec braku jednoznacznego stwierdzenia, że zabudowa jednorodzinna w owym regionie jest na tyle charakterystyczna, by mogła być uważana za modelową dla całej Jordanii.

Struktura Pracy.

Autor niezrozumiale stwierdza, że Praca została podzielona na trzy części. Pierwsza to badanie domu wiejskiego. Drugi i trzeci są omówione w Apendiksie nr II i nr I (s. 8), przy czym uzupełnia, że *Apendiksy nie są częścią dysertacji*.

Praca Doktorska składa się zatem z następujących rozdziałów głównych: *Wprowadzenie*, w którym wyszczególniono (1) *Program badań* i (2) *Wstęp* oraz siedmiu, zatytułowanych: (1) *Jordania współczesna*, (2) *Architektura jordańska*¹¹, (3) *Jordańska współczesna architektura wiejska*, (4) *Analiza zmian i rozwoju domu wiejskiego* (5) *Analiza elementów domu*, (6) *Wnioski*, (7) *Rekomendacje i proponowane rozwiązania do rozwoju centrum wiosek i małych miasteczek – na przykładzie wioski Assarih*.

⁶ Na przykład bezreflekcyjnie dosłowne tłumaczenie na język polski określenia *public houses* (w znaczeniu budynki użyteczności publicznej) jako *domy publiczne.*, s. 104; także: *...wynik aktywności architektonicznej i budowlanej na omawianych obszarach różni się zasadniczo pomiędzy nimi...*; s. 9.

⁷ Na przykład: nie kontynuowany objaśnieniem wątek: *...domy mają bardzo niski poziom architektoniczny i konstrukcyjny, a dzielnice znajdują się w pełnym urbanistycznym, środowiskowym i kulturowym chaosie*; s. 9.; zwrot *podwojona architektura* – zamiast, jak domniemywa recenzent, *dwoistości w architekturze...*; s. 33.

⁸ Na przykład: *...Gabaryty sąsiadujących ze sobą domów są różne – małe, średnie i duże*; s. 75.

⁹ Na przykład podtytuł: *Schody od strony architektonicznej – dotyczący stosowania bądź niestosowania schodów w budynku*; s. 72; *poziom architektoniczny* – odnoszący się do poziomu rozwoju architektury; s. 9; itp.,

¹⁰ Wskazane było by ujednolicenie przekazu estetycznego i skali rysunków.

¹¹ Dla tego rozdziału, omyłkowo kolejny numer wyrażono cyfrą rzymską.

W przyjętej zasadzie, nazwy głównych rozdziałów stanowią zasadniczy element klasyfikacji problemu. Ich kolejność, porządkująca treść - kształtuje strukturę. Niekorzystne jest przyjęcie niehierarchicznego oznaczenia numerowego, jednakowego dla tytułów rozdziałów głównych i podrozdziałów¹².

Rozdziały główne. Nazewnictwo i chronologia.

- *Wprowadzenie* - Nieoznaczone numerem *Wprowadzenie* to (1) *Program badań* i (2) *Wstęp*. Nadanie numerów podrozdziałom, w nienumerowanym rozdziale głównym - nie przyczynia się do czytelności Pracy.

- Wyszczególnione, w kontekście tego samego poziomu klasyfikacyjnego, tytuły rozdziałów (2) *Architektura jordańska* oraz (3) *Jordańska współczesna architektura wiejska* - nie są właściwe: *jordańska współczesna architektura* zawiera się bowiem w *architekturze jordańskiej*;

- tytuł (4) *Analiza zmian i rozwoju domu wiejskiego* - nie jest najkorzystniejszy: *rozwój* jest bowiem *zmianą* i ujęty w tytule nie powinien stanowić elementu równoważnego bądź alternatywnego do niej; przyjęte nazwy podtytułów *Wybrane próbki* (2) oraz *Pierwszy teren* (2.1), *Drugi teren* (2.2), *Trzeci teren* (2.3) - są nieadekwatne dla dziedziny architektury i kolokwialne.

- tytuł (5) *Analiza elementów domu* - Doktorant niezrozumiale unika w nazewnictwie tytułów podrozdziałów, wydawało by się oczywistego i czytelnego, podziału na badania: *usytuowania budynku*, jego *uksztaltowania przestrzennego* (rzutów, przekrojów, formy całości, itp.) oraz kompleksowo rozważanej *konstrukcji*. Wyszczególnia natomiast kolejno podtytuły: *Elementy wewnętrznej przestrzeni*, *Negatywne czynniki związane z zagospodarowaniem przestrzeni*, *Schody od strony architektonicznej*¹³, *Zewnętrzny kształt domu*, *Wady konstrukcyjne*.

- tytuł (6) *Wnioski*, aczkolwiek odpowiadający treści rozdziału, jest zbyt lapidarny i odbiega od charakteru pozostałych;

- tytuł (7) *Rekomendacje i proponowane rozwiązania do rozwoju centrum wiosek i małych miasteczek - na przykładzie wioski Assarih* - jest nieadekwatny do treści: rekomendacja to bowiem... *pozytywna opinia wydana o kimś (czymś)* a rekomendowanie to ... *przedstawianie kogoś (czegoś) bądź wystawianie komuś (czemuś) opinii*¹⁴; rozdział odnosi się, przedstawioną treścią, do sugerowanych działań kierunkowych - i tytuł powinien to wyrażać. Doprecyzowanie w tytule pola badań ograniczonego do „wioski” Assarih, nie uwzględniając innych „wiosek” - stanowi, wspomniany już, dysonans wobec głównego tytułu Pracy.

Uwagi szczegółowe do treści rozdziałów

- *Wprowadzenie*

W pierwszym odnośniku *Wprowadzenia* Autor, nie podając źródła, pisząc, że ...*wyznacznikami cywilizacji są: zorganizowane życie miejskie, monumentalne obiekty sakralne, pismo, rozwinięty handel i określona struktura/organizacja terytorium zamieszkanego przez daną społeczność...*- przejawia uproszczenia logiczne, zauważane również w niektórych innych częściach Pracy. Czyż *zorganizowane życie miejskie i monumentalne obiekty sakralne* - w obecnych czasach (Autor odnosi się do trzeciego kwartału XX wieku) - mogą być uważane, bez zastosowanego komentarza, za główny wyznacznik rozwoju cywilizacji a o poziomie tego rozwoju nie świadczą, między innymi, pominięte tu: użytkowane technologie w wielu dziedzinach i poziom rozwoju nauki?

Pierwsze zdanie rozdziału 2.1 (*Dom na wsi jordańskiej - przemiany formy i funkcji*) to: ... *jordański dom wiejski rozprzestrzenia się obecnie we wszystkich wioskach i małych miasteczkach Jordanii* (cyt. s. 9).

Pomijając już tautologiczne sformułowanie „*małe miasteczko*”, oraz gramatykę cytowanego zdania - Autor dokonuje tu kolejnego znacznego uproszczenia. Przede wszystkim nie precyzuje, ani w tymże rozdziale ani w następnych, jakie charakterystyczne cechy *domów wybudowanych w Jordanii* zadecydowały o posłużeniu się przez niego nazwą *jordański dom wiejski*. Brak jest tego w przyjętych założeniach oraz w sprecyzowanych wnioskach. Należało by zatem sformułować owe cechy, bądź posługiwać się nazwą *domy wiejskie w Jordanii*.

¹² Na przykład: Rozdział 3, zatytułowany *Jordańska współczesna architektura wiejska* i podtytuł w tymże rozdziale, również o numerze 3, nazwany *Organiczny kształt*; korzystniejsze było by przyjęcie dla podrozdziału numeru 3.3.

¹³ Tytuł oryginalny; recenzent nie rozumie dlaczego akurat schody zostały uprzywilejowane odrębnym podrozdziałem.

¹⁴ *Słownik języka polskiego PWN*.

To nie jedyny mankament. W następnych zdaniach Doktorant ponosi konsekwencje poprzednich sformułowań pisząc: *Jordania ma dwanaście województw. Każde z tych województw składa się z głównego miasta, grupy wiejskich miasteczek a także wiosek, gdzie dom stanowi główny element kształtowania dzielnic oraz obrazu architektonicznego i urbanistycznego* (cyt. s. 9). Recenzent zadaje zatem pytanie: wobec braku określenia cech charakterystycznych, któryż to *dom jordański wiejski rozprzestrzenia się obecnie we wszystkich wioskach i miasteczkach?* Z jakiego regionu, wsi czy miasteczka? Jakie są jego cechy? Brakuje również objaśnienia do autorsko oksymoronicznego określenia *wiejskie miasteczko...* Z kolejnych rozdziałów można się co prawda domyśleć treści owego sformułowania, ale nie zostało ono nigdzie zdefiniowane. Istnieją literaturowe opracowania naukowe odnoszące się do tego problemu – po cóż zatem nazywać, co zostało nazwane? Autor ma oczywiście prawo stosować własną nomenklaturę naukową – powinien jednak jednoznacznie definiować jej treść. Sformułowanie *... dom stanowi główny element kształtowania dzielnic oraz krajobrazu architektonicznego i urbanistycznego* (cyt. s. 9) – ma również charakter tautologiczny. Recenzent nie zna dzielnic pozaprzemysłowych, w których głównymi elementami kształtującymi nie są budynki mieszkalne. Dotyczy to nawet centrum Nowego Jorku...

Kolejne zdanie – *... poza domem tradycyjnym, dom wiejski powstawał w trzech etapach...*(cyt. s. 9) – niezręcznie sugeruje, że *dom wiejski* nie jest *domem tradycyjnym*. W przypadkach pomijających usytuowanie geograficzne – nazwa *dom wiejski*, odniesiona do kryterium kulturowego, jest często kwintesencją domu tradycyjnego i wskazuje na nieprawdziwość tego sformułowania. Fakt, że współcześnie budowany, stanowi replikę bądź przebudowę poprzedniego – jest tego dowodem. Nie zmienia tego willowe założenia rezydencyjne budowane na wsi, które przecież tradycyjnymi domami wiejskimi nie są. Podobnie jak współczesne „domy wiejskie”, powstające w centrach jordańskich miast (o czym pisze sam Autor; s. 9) – nie są, według przyjętego przez niego toku myślenia, domami miejskimi.

Zacytowane tu zdania są dość charakterystyczne a tendencje do uproszczeń i braku odniesień do nazewnictwa stosowanego w literaturze naukowej – symptomatyczne również dla innych fragmentów Pracy.

- Rozdział 1: *Jordania współczesna*

We wprowadzeniu do podrozdziału 4 (rozdział 1.) Autor, rozważając rolę środowiska w powstawaniu architektury, stwierdza, że: *środowisko jest w tej rozprawie traktowane jak termin o bardzo szerokim znaczeniu. Obejmuje przestrzeń, klimat i ziemię (sic!) oraz wszelkie zjawiska oddziałujące na życie. Środowisko podzielono na naturalne oraz cywilizacyjne. Naturalne środowisko, wraz z człowiekiem, jego historią i doświadczeniem tworzą harmonijną architekturę....* (cyt. s. 20). O ile pierwszy fragment, poza nieadekwatną tu nazwą „ziemia”, stanowiąc znaczne uproszczenie, jest oczywisty – to uproszczone sformułowanie w drugim - jest już zbyt daleko idącą interpretacją: człowiek nie zawsze tworzy harmonijną architekturę, a powiązanie tworzenia harmonijnej architektury z historią – nie po prostu prawdziwe.

Recenzent doceniając niezwykle obszerne fragmenty dysertacji, dotyczące szeroko rozumianego ewentualnego kontekstu, dla powstawania współczesnej architektury w Jordanii, uważa jednak, że załączone informacje z różnych dziedzin nie zawsze są adekwatne, w przypadku badania problemów domów wiejskich. Dotyczy to, przede wszystkim, szczegółowych danych w rozdziale 4, (s. 20 -29), nie mających dla badanego problemu znaczenia bądź mające znaczenie marginalne. Na przykład: dane dotyczące handlu, rozwoju przemysłu wydobywczego, ruchu turystycznego, ilości dentystów czy akuserek... Dodatkowo, występują tu niekonsekwencje¹⁵ a Doktorant nie ustrzegł się emocjonalnych wskazań, o charakterze poradnikowym i stylu publicystycznym, nie związanych z tematem dysertacji (s. 22.)¹⁶.

- Rozdział 2: *Architektura jordańska*

Doktorant dokonując kwalifikacji, charakteryzuje wcześniej wyszczególnione grupy – stosując jednakże nazwy, do których trudno się nie odnieść. Powołując się na Roberta Hew – wnioskuje, że *...według jego kwalifikacji można podzielić zmiany architektoniczne przez jakie przechodziło miasto arabskie lub muzułmańskie*. Recenzent uważa, że użycie nazwy arabski jako antonimu muzułmański jest, w kontekście badanego problemu - nieprecyzyjne. Przedislamski etap rozwoju – jest tu, przynajmniej częściowo, również arabskim.

¹⁵ Na s. 22, Autor pisze o niemożliwości oparcia rozwoju państwa na surowcach naturalnych – ze względu na ich deficyt (w tym węgla kamiennego), na s. 24 – o wydobywaniu w Jordanii miedzi, cyny, rudy żelaza, wapnia oraz o trzecim miejscu w świecie w eksporcie węgla...

¹⁶ Na przykład: *...dlatego warto w obywatela inwestować...* itp.; (s. 22).

Również chronologiczny podział architektury jordańskiej na: *starą, tradycyjną i współczesną* – jest nieadekwatny. Architektura *współczesna* – może być bowiem *tradycyjna* bądź *nietradycyjna*. Określenie *stara* – jest kolokwialne i niezwykle nieprecyzyjne znaczeniowo. Do kolejnego nieadekwatnego znaczeniowo podziału, na architekturę jordańską *tradycyjną* (od początku islamu do 1950) i *współczesną* (od 1950) – można odnieść podobne uwagi. Recenzent rozumie, że 1950 jest rokiem powstania Królestwa ale Dyplomant nie wyjaśnia jednoznacznie dlaczego stanowi to cezurę dla architektury. W świetle tego, wynika bowiem, że przed 1950 nie powstawała architektura współczesna a po 1950 – tradycyjna (s. 30) – z czym trudno się zgodzić.

Podsumowująca opisowo charakterystyka architektury w poszczególnych krajach na Bliskim Wschodzie – jest uproszczona (s. 30-31). Odnosi się w dużej mierze do czynników ekonomicznych i historycznych – z pominięciem odrębnych cech formalnych bądź funkcjonalnych. Doktorant używa nazwy *style w architekturze* – w odniesieniu do lokalnych kierunków (s. 31). Jest również niekonsekwentny – skoro opisując Sudan wzmiankuje o wpływach, jak nazywa, *architektury faraonńskiej* – dlaczegoż odnosząc się do Iraku - pomija, na przykład, architekturę Meroe, Królestwa Kusz?

Pisząc ... że na przestrzeni wieków zmieniały się style współczesnej architektury arabskiej (s. 30), Doktorant zaprzecza dokonanej uprzednio, przez siebie, klasyfikacji: skoro architektura współczesna, jak napisał, to okres od roku 1950 – to jakże mogły się zmieniać jej style, na przestrzeni wieków?

W dalszej części, wspominając opracowanie ONZ o regionalnym stylu architektury jordańskiej, stwierdza: ...*architektura Jordanii ma jednolity wygląd, co odróżnia ją od pozostałych krajów tego regionu...* (s. 32) – kolejny raz sugerując recenzentowi bezskuteczną próbę odnalezienia cech *owego jednolitego wyglądu*, jednoznacznie sprecyzowanych w tekście dysertacji.

Kolejne tego typu sformułowanie pojawia się na s. 33, gdzie Autor pisząc o architekturze Jordanii, nie precyzując co ma na myśli - stwierdza: ... *w ostatnim kwartale ubiegłego wieku pojawiły się błędy i niedociągnięcia w urbanistyce i architekturze, ale niestety żadna cywilizacja się ich nie ustrzegła...* We wcześniejszym odsyłaczu, przedstawia natomiast, z zaskoczenia i lakonicznie, Franka Lloyda Wrighta – informując recenzenta o dacie jego urodzin i śmierci a także, że był *architektem, jednym z najważniejszych projektantów XX wieku...* (s. 31).

Kwalifikacja współczesnej architektury jordańskiej, wyszczególniająca architekturę: *publiczną, komercyjną, religijną, mieszkaniową* (s. 34) – sugeruje, że architektura komercyjna nie jest publiczną,. Autor pisząc, że *obiekty użyteczności publicznej są własnością państwową lub sektora prywatnego oraz bardzo często stanowią własność wspólną...* i, że *obiekty odznaczają się szczególną monumentalną architekturą o charakterystycznej tożsamości i dokładności wykończenia* – nie precyzuje co ma na myśli. Można domniemywać, że chodzi tu o obiekty użyteczności publicznej, mające charakter budowli monumentalnych, czyli muzea, sale koncertowe, stadiony, budynki rządowe, itp.

Objaśniając pojęcie *architektury komercyjnej* wyraża pogląd , że jej obiekty *stanowią przykłady deformacji architektonicznej* – nie wyjaśniając co przez to rozumie...

Odnosząc się do opisu architektury mieszkaniowej, stwierdza, że *stanowi ona obraz tożsamości danego narodu...* dodając następnie, że w *przypadku Jordanii stanowi absolutną większość zbudowanych obiektów*. O ile pierwsze – jest uproszczeniem, z którym można polemizować, to drugie – jest oczywistością. W każdym kraju bowiem, architektura mieszkaniowa stanowi, jak pisze Doktorant, *absolutną większość zbudowanych obiektów..* (s. 35).

Recenzent uważa, że w tej części Pracy wskazane było by odniesienie się do źródeł literaturowych i zapoznanie się ze wzorcami dla tego typu opracowań, przykładowo - artykułu Wojciecha Kosińskiego, *The idea of the city and beauty*¹⁷. Etyka urbanistyczna została ujęta tam syntetycznie, na styku teorii z empirią a zakres terytorialny badań rozciąga się do Bliskiego Wschodu i Egiptu poprzez Europę, po USA. Zakres czasowy obejmuje zaś okres od zarania budowy miast do przełomu XIX i XX wieku.

- Rozdział 3: *Jordańska współczesna architektura wiejska*

Ciekawie opracowany rozdział, z ciekawymi acz zbyt małymi ilustracjami i nie najlepiej sformułowanymi, ze względu na treść, nazwami podtytułów. Dla, wspomnianego już niedobrego, podtytułu *Zmiany i rozwój wiosek jordańskich* są to: *Spółczesność, Centrum miasta Assarih, Zmiany budowlane, Urbanistyka*.

¹⁷ Czasopismo Techniczne. Kraków. 2015.

Rażą niektóre sformułowania dotyczące nieprofesjonalnego nazewnictwa. Doktorant pisząc o *zwykłym żelbecie (bez użycia żeliwa)* (cyt. s.37) – zapomina, że elementem żelbetu nie jest żeliwo a stal – i żelbet bez stali – jest po prostu betonem a *aluminium* (ze s. 39) jest również metalem. Występują nieadekwatne nazwy. Kolejny raz, pojawia *urbanistyka*, w odniesieniu do wioski (s.39)... oraz kolokwialne *...zalewanie stropu betonem*, zamiast układanie betonu na mokro. (s. 37). Pisząc o arabskich miastach, Doktorant nie precyzuje okresu historycznego ich powstania, określając je *starymi* zamiast *dawnymi* ... (cyt. s. 44). Podtytuł *Organiczny kształt* (s. 50), ilustrowany interesującą ryciną 18 – nie zawiera doprecyzowania źródłowego tej nazwy. A szkoda, zinterpretowanie jej na przykład teorią Hugo Häringa, rozważaniami o mieście Richarda Senneta¹⁸ czy teoretyków arabskich – mogło by być interesujące.

Kolejne niezręczności językowe, wynikające ze swoistej „kalki” w tłumaczeniu - mogą wypaczać zrozumienie treści: w języku polskim parter jest przyziemem a I piętro znajduje się nad nim. Autor nazywa parter I piętrem – co, jak domniemywa recenzent, wynika z nazewnictwa w języku francuskim, (s. 47).

Na rysunkach, przedstawiających schematy budynków przy głównej ulicy (nie nazwanego miasta), w legendzie umieszczono: *sklepy handlowe (?), warsztaty rzemieślnicze, lokum (?), biura*. W części analitycznej, wśród rysunków, zdjęć domów w Jordanii – pojawia się niewytłumaczalnie jedna rycina miasta Nesrate w Maroko... (s. 46).

- Rozdział 4: *Analizy zmian i rozwoju domu wiejskiego*

Nie przyjęto jednolitego wzoru systematyzującego analizowanie wszystkich zespołów mieszkalnych. Część rycin jest zdecydowanie za duża. Na ryc. 28-31, pod wyróżnikiem 4 i 3 – zamieszczono ten sam rysunek. Rażą sformułowania kolokwialne¹⁹ i wybiórczo występujące, obok siebie, nazewnictwo polskie i angielskie²⁰.

- Rozdział 5: *Analiza elementów domu*

Forma przekazu badań – we fragmentach, zbyt uproszczona. Na przykład, Doktorant stwierdza: *...pokój sypialny posiada dużą powierzchnię, jednak uwzględniając liczbę osób, które go używały przestrzeń tego pokoju była mała* (cyt. s. 68). Pomijając formę przekazu gramatycznego, Doktorant wprowadzie określił pół strony wcześniej wymiary pokoju, nie sprecyzował jednakże ile osób, jak pisze - *go używa*. Podobnie jest w przypadku kuchni, toalety – a przede wszystkich - całego domu.

W podrozdziale *Pokój (rodzinny)* (s. 69) – w pierwszym zdaniu, Autor pisze.. *w domu jordańskim nie ma pokoju dziennego...* jest jedynie gościnny, używany tylko w obecności gościa. Za chwilę uzupełnia: *...domy budowane są bez uprzedniego projektu, a wszyscy koncentrują się na podstawowych elementach domu (pokój gościnny, pokoje sypialne, kuchnia, i toaleta)..* nie wyjaśniając jednoznacznie gdzie spotykają się domownicy.

W pięciolinijkowym podrozdziale zatytułowanym *Problemy związane ze zdrowiem i fizjologicznym wypoczynkiem* (s. 72), Doktorant stwierdza, że *...wszystkie te problemy mają duży związek z temperaturą i stopniem wilgotności w domu przez okres całego roku...* dodając: *... są to główne problemy w architekturze mieszkaniowej Jordanii, które będą omówione i innej pracy*. Ten fragment – recenzent pozostawia bez komentarza.

Profesjonalny charakter graficzny, skala oraz adekwatny format rysunków i zdjęć – poprawiłby niewątpliwie przekaz również tego rozdziału. Recenzent zwraca uwagę na zbyt duże rysunki rzutów i przekroju klatki schodowej, które pokazują elementy oczywiste a nieprofesjonalne wymiarowanie nie pozwala określić rzeczywistej szerokości i długości każdego z biegów schodowych (s. 74, s. 75). Na rycinach 43-47 (ponownie zastosowano wybiórczo występujące, obok siebie, nazewnictwo polskie i angielskie), brakuje także zdecydowanego podsumowania opisowego przeprowadzonej analizy. Występuje nieadekwatne nazewnictwo i nieprawidłowości językowego przekazu. *Harmonia* jest mylona z *harmonijnością* (s. 77). *Główne wejście funkcjonuje w harmonii z budynkiem i nie jest związane w odpowiedni sposób z wewnętrznymi elementami domostwa...* (s. 76). *W przestrzeni elewacji dostrzega się brak ich specyficznego obrazu lub charakteru.* (pierwsze zdanie podrozdziału *Elewacje*; s. 77). Kwalifikacja uznaniowa czyni wrażenie kolokwialne: na ilustracjach 201-205 (s. 77), Autor kwalifikuje elewacje jako *brzydkie*, nie precyzując co, w dziedzinie architektury, owo słowo oznacza.

¹⁸ *Ciało i kamień* – dotyczy co prawda cywilizacji Zachodu, jednak odniesienia mogły by być interesujące...

¹⁹ S. 64. cyt.: *Dom zbudowany został w postaci szeregu sklepów (5 sklepów o powierzchni 10 pokoi, do wynajęcia)*

²⁰ Na przykład: s. 66.

Zdecydowanie najsłabszą częścią Pracy są rysunki przedstawiające elementy konstrukcyjne domów mieszkalnych. Ciekawe badania, ujęte w podrozdziale dotyczącym wad konstrukcyjnych w budynkach mieszkalnych, zostały zilustrowane małoprofesjonalnymi, w przekazie, rycinami. Pojawiają się również nieprecyzyjne bądź oczywiste stwierdzenia: ...*Budowa żelbetowego dachu na słabych ścianach nie jest prawidłowa konstrukcyjnie* (podpis pod ryciną, s. 79.). *Początek zmiany budownictwa przez zamianę glinianego dachu na zwykły betonowy* (podpis pod ryciną 56, 57.). Nie sprecyzowano opisem, na rysunkach, owe *słabe ściany*. Recenzent nie rozumie również użycia w profesjonalnym tekście sformułowania *zwykły beton* (s. 79, s. 80) jak również *zwykła glina*. A także poradnikowo - kolokwialnego: *Dach musi stać na żelbetowych ścianach lub na słupach konstrukcyjnych* (s. 80, ryc. 61.).

Przykłady prawidłowego i nieprawidłowego wzmocnienia dachu siatką zbrojeniową (cyt.: ryc.71-73; s. 83), przedstawia znacznie uogólnienie problemu, które nie zawsze może być uznane za prawidłowe. Nie określono również czy przedstawiają one przykłady obiektów, w których przewidziano wykonanie dachu *od nowa*, czy siatka zbrojeniowa ma być użyta do istniejącej płyty betonowej.

Ryc. 70, podpisano: *Metoda wzmocnienia dachu betonowego prętami zbrojenia w tym etapie* (cyt. s. 82)... Rycina przedstawia płytę żelbetową, ze zbrojeniem dolnym, ułożoną na dwóch ścianach. Z podpisu można domniemywać, że jest to stan zastany. Doktorant jest zatem niekonsekwentny. Jeżeli stanem zastanym jest płyta betonowa położona na ścianach, to „wzmocnienie” jej prętami zbrojeniowymi jest może nie niemożliwe - ale niesensowne ekonomicznie. Wymagało by bowiem rozkucia istniejącej płyty betonowej co zakończyło by się jej całkowitym zniszczeniem. Jeżeli rysunek przewiduje położenie nowej płyty żelbetowej – powinien uwzględnić to w nazwie a także – zawierać informacje o jej utwierdzeniu do wieńców, o samych wieńcach (których tu nie ma) a także izolacjach. Wieńce pokazano natomiast na ryc. 74-76; w przypadku c – uznanym przez Doktoranta za prawidłowy – nie uwzględniono jednak utwierdzenia do nich płyty stropowej. Podobne mankamenty można odnieść do pozostałych rysunków w tym rozdziale.

Na ryc. 79-84 – zatytułowanej *Błędy konstrukcyjne powstające podczas montażu słupów na stopach*, dobrze było by nazwać owe błędy, opisując co prawidłowe a co nieprawidłowe i podobnie jak ryc. 224-226 – wskazane było by podsumować to lokalnym wnioskiem.

W podsumowaniu rozdziału Autor, prezentując materiał fotograficzny, pisze: ...*Istnieje wielka różnica pomiędzy tradycyjnym domem na wsi i w mieście Jordanii. Dostrzegamy także źródłową różnicę pomiędzy nim i arabskim domem w mieście* (cyt. s. 98). Konkretne porównanie, może w formie tabelarycznej przedstawiające te różnice w sposób uporządkowany - było by niewątpliwie korzystne.

- Rozdział 6: *Wnioski*

Styl gramatyczny sformułowań nie ułatwia przekazu myśli. Pojawiają się niejednoznaczne sformułowania. Na przykład, wśród *Powodów wynikłych problemów* (s. 100), obok braku *architektonicznej*, wymieniono *powszechny brak wiedzy cywilizacyjnej...* Tabela 3 (s. 100), zatytułowana *Porównanie cech jordańskiego domu wiejskiego tradycyjnego i współczesnego*, która powinna być jedną z kluczową w dysertacji - ma niezwykle skromny charakter. Jako kategorie kwalifikacji, wyszczególniono w niej: *rodzaj domu, główny budulec, materiał elewacji, metodę budowy, cechy architektoniczne*. Według wskazań Doktoranta, dom *tradycyjny* od *współczesnego* odróżniają: *glina vs cement (główny budulec), glina vs beton (materiał elewacji), słota vs zmienna (metoda budowy), organiczne vs chaotyczne (cechy architektoniczne)*. Kategoria *główny budulec* – jest zbyt lakoniczna a w wyniku klasyfikacji nie uwzględniono wszystkich istotnych materiałów, na przykład drewna. Wobec dokonanych analiz, dotyczących popełnianych błędów konstrukcyjnych, jedno z kryteriów powinno odnosić się do rodzaju materiału a także rodzaju i elementów ustroju konstrukcyjnego. Wyszczególniona w ramach kryterium *metoda budowy* – kategoria *zmienna* – jest niejednoznaczna i nieadekwatna do treści. Ograniczenie *cech architektonicznych* do *organicznych* i *chaotycznych* – jest zdecydowanie zbyt skromne. Nie odniesiono się do układu przestrzennego, funkcjonalnego, pominięto elementy wystroju plastycznego²¹. Poza tym, jak wspomniał już recenzent – nie określono interpretacji źródłowej owej *organiczności*.

- Rozdział 7: *Rekomendacje i proponowane rozwiązania do rozwoju centrum wiosek i małych miasteczek – na przykładzie wioski Assarih*

Autor proponuje działania, będące rezultatem wniosków z przeprowadzonych badań, mające doprowadzić do sanacji i rewitalizacji istniejącej struktury Assarih. Dotyczą one kilku dziedzin, w tym architektury

²¹ Chociażby elementów mozaikowych, wspomnianych przez Doktoranta.

i urbanistyki. Zastosowanie nieadekwatnego nazewnictwa nie wpływa pozytywnie na jakość przekazywanych myśli...²². We fragmentach, tekst niepotrzebnie uzyskuje formę swoistego manifestu...

Nie ze wszystkimi propozycjami można się zgodzić. Doktorant, pisząc kolokwialnie *...nic nie da zastosowanie jednej, wybranej teorii urbanistycznej w tym przypadku, ponieważ teren jest gęsto zaludniony i nie stanowi pustyni, gdzie wszystko można budować od podstaw...* (cyt. s.103), zapomina, że każda teoria urbanistyczna czy architektoniczna – jest jedynie inspirującą podstawą do rozwiązania konkretnego zadania projektowego - a istota projektowania polega na indywidualnym zastosowaniu metod twórczych, w zastanym kontekście przestrzennym.

Sugerowanie aby *Projekt rozwoju mieszkaniowego* (tak nazywa Autor działania sanacyjne określone w podrozdziale pod tym tytułem; s. 103) określał jednoznacznie model mieszkań i domów – jest idealistyczny a konsekwencje dla estetyki miast, wobec przewidywanych oszczędności, mogących go przewartościować - są nieprzewidywalne. Recenzent na co dzień obserwuje typowe osiedla, powstałe w Polsce w trzecim kwartale XX wieku... Sugeruje Doktorantowi wyobrażenie sobie trzydziestotysięcznego osiedla, powstałego w wyniku zastosowania oszczędnych domów typowych. Może lepszym działaniem były by opracowania konkursowe, przy odpowiednio determinujących założeniach brzegowych.

Idealistyczne jest również stwierdzenie, że *... wybór odpowiedniego modelu dla centrum powinien odbywać się przy współudziale mieszkańców, a w przypadku niezgody lub niezdecydowania większości, wybór odbywa się przez głosowanie...* (cyt. s. 103). Po pierwsze, w przypadku niezgody, jak pisze Autor, to owa większość przegłosuje swój wybór. Po drugie – i to nie tylko wobec wniosków wynikających z przedstawionych przez Autora badań – głosowanie przez mieszkańców nad kluczowymi rozwiązaniami dotyczącymi architektury – jest niezrozumiałe... Od propozycji i oceny tego typu działań - są profesjonalści.

Oprócz wskazań działań realnych, prostych i praktycznych, Autor przedstawia, zdaniem recenzenta – kluczowy problem do rozwiązania: samookreślenie przez mieszkańców wiejskiego bądź miejskiego charakteru swojego miejsca zamieszkiwania. Pozostawia go jednak, jako jedyny - bez komentarza... Recenzent zgadza się, z wagą problemu zmiany świadomości mieszkańców Assarih, które w ciągu ostatnich 150 lat zwiększyło swoją liczebność od kilku osób do 30 000 mieszkańców – i pozostało nadal, w ich przekonaniu, wioską. Uważa to za najistotniejsze.

Wniosek końcowy

Pomimo wniesionych uwag i licznych zastrzeżeń, recenzent uważa, że Praca doktorska Pana mgr. inż. arch. Mahmouda Alshiyaba jest wartościową i ocenia ją pozytywnie. Koncepcja zbudowania wzorców dla współczesnego wiejskiego domu mieszkalnego Jordanii, odnoszących się do tradycji - wynika z szeroko analizowanego kontekstu. Podstawą są przeprowadzone badania dotyczące istniejących i nieistniejących już obiektów.

Recenzent stwierdza, że Praca stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, na tle współczesnych tendencji i rozwiązań dostępnych w literaturze europejskiej. Autor wykazał umiejętność samodzielnego prowadzenia badań, służących pracy naukowej. Zwraca uwagę na istotne aspekty zagadnienia, proponując kierunkowe rozwiązania praktyczne. Powyższa ocena stwarza podstawę do stwierdzenia, że dysertacja naukowa, której autorem jest mgr inż. arch. Mahmoud Alshiyab spełnia warunki określone w art. 13 Ustawy z dnia 14.03.2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.). Wnosi zatem o dopuszczenie Pana mgr. inż. arch. Mahmouda Alshiyaba do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Grzegorz Nawrot

²² Na przykład *test* zamiast *ekspertyza*, *optyczne* zamiast *wizualne...* (s. 102.), itp.